

Elşən Mirişli

Gəncə şəhəri,
tarixçi

Osmanlı İmperatorluğunda XVI əsrdə dövlətin sevimli əsgəri zümrəsini qullar və onların uşaqları təşkil edirdi (yeniçeri və kapıqulu süvariləri), onlardan sonra Anadolu və Rumeli türkləri gəlirdi. Ancaq onlara elə bir mühüm vəzifə tapşılmırdı. Halbuki Anadolu və Rumelidə yaşayan türklər də yeniçerilər kimi muzdlu əsgər olmaq istəyirdilər. Bu səbəbə görə atasından sonra taxta çıxmağa hazırlaşan Sultan Süleyman Qanununun oğlu Bəyazid onlardan asanlıqla 7 min nəfərlik muzdlu bir ordu yarada bilməmişdi. Onun böyük qardaşı Salim də atasının tövsiyəsi ilə eyni şəkildə hərəkət etdi və Anadolu türklərindən muzdlu yeni bir ordu yaradı. Şahzadə Bəyazid 1559-cu ildə üsyana qalxan zaman onun ətrafında mühüm bir qüvvə toplanmışdı. Bunlar Anadolunun timarlı sipahiləri və onların tabeliyindəki kəndli gənclərdən türk oyaqlarına mənsub adamlardan ibarət idi. İkincilərin çoxu başlıca olaraq Karaman elində yaşayan Boz-kırtı kimi oyaqlar ilə Zülqədərli və Yeni el türkmənləri idi. Boz-kırtıların başında tayfaya öz adını vermiş Boz-kır oğlu Hüseyn bəy dururdu. Şahzadə Bəyazidin əsas əmirləri Axsaq Seyfəddin, Turqut oğlu Hüseyn bəy və Quduz Fərhad idi. Anadoludakı türk boylanından olan Axsaq Seyfəddin subay ağılığına (zabitlərə komandan), Turqut oğlu Hüseyn bəy silahdar ağılığına, Quduz Fərhad isə sipahi ağılığına təyin edilmişdi. Bunlardan Turqut oğlu Hüseyn bəy Karaman dövlətinə mənsub böyük əmirlər ailəsindən biri olan Turqut oğullarından idi. Türkmən atlarının başçısı, mahir minici və möhkəm cəsur savaşı Quduz Fərhad gəlincə o, ehtimal ki, Zülqədərli və ya Yeni el türkmənlərindən idi.

Bəyazidə Salim arasındakı mübarizəyə Anadolu xalqı və timar sipahiləri ilə kapıqulları və yeniçeri ocaq rəhbərləri arasında siyasi bir haqq davası gözüylə baxılmaqdadır. Ancaq Selimin də buyruğunda Anadolu türklərindən toplanmış bir qüvvə vardı. Hətta onlara yeniçeri ocağına alınacaqların və edilmişdi-sə də, II Selim hökmdar olduğu halda bu vəd yeniçerilərin müxalifəti səbəbi ilə yerinə yetirilmədi.

Ağılsız bir şahzadə olan Bəyazid girişdiyi üsyan hərəkəti nəticəsində bir çox insanın ölümünə, bir çoxlarının da perişan bir vəziyyətə düşməsinə səbəb oldu. Üstəlik o, 12 minlik bir ordunu da İrana aparmışdı. Onların hamısı yurdlarına qayıtmayaraq orada qaldı və Qızılbaş Dövləti (Səfəvi) ordusunu qüvvələndirdi. Bu hadisənin nəticələrindən biri de İstanbuldan Anadoluya nizam və asayiş qorumaq üçün (daimi iqa-mət tutmaqla) yasaqçı adlanan yeniçerilərin göndərilməsi oldu. Xalq isə bu qaba əsgərə nifrət edir, fürsət tapdıqca onları öldürürdü.

XVI əsrin ikinci yarısından etibarən Anadoluda iki əsas ünsür endişə yaradırdı: mədrəsə tələbələri (süxtə, softa) və ləvəndlər. Anadoluda səlcuqlar dövründən beri təhsilə verilən əhəmiyyətlə XVI əsrdəki iqtisadi sıxıntı və devşirmə ocağının inkişafı kimi səbəblərdən mədrəsə tələbələri bu əsrdə görülməmiş şəkildə çoxalmışdı. Bu tələbələr özlərinə münasib iş tapa bilmədiklərindən kiçik dəstələr halında mədrəsənin yerləşdiyi bölgə və yörələrdə hərəkətə keçmişdilər. Onlar əsasən cəp, nəzir və qurban adları ilə pul topluyaraq keçinirdilər. Onların mübarizə hədəfi

nifrət bəslədikləri hökumət memurları ilə yeniçerilər idi. Əvəzində qazılardan (məhkəmə hakimləri) kömək aldıkları kimi xalq içində həm qohumluq, həm də başqa səbəblərlə özlərinə köməkçilər tapırdılar. Mədrəsə tələbələri xüsusilə Amasya, Çorum, Kütahya, Kastamonu, Afyon, Manisa, Balıkesir, İsparta və İç el bölgələrində fealiyyət göstərirdilər. Onların fealiyyətinin qarşısını almaq üçün eləri təşkilatı yaradıldı. El ərleri camaatdan təşkil edilmiş məhəlli kiçik qüvvələr

1590-cı ildə sona çatdı. Bu müharibənin axırında Osmanlı imperiyasının sərhədləri Xəzər dənizinə çatdısa da, bu çoxlu insan və pul bahasına başa gəlmiş və Anadolunun türk xalqı daha ağır səfalət içinə düşmüşdü. **Koroğlu, İspartalı Nəslə oğlu Mehmet Çavuş, Gizir oğlu Mustafa bəy və digər cəlalilərin ortaya çıxaraq uzun illər soyğunçuluq etmələri də bu hərbin uzun sürməsi ilə əlaqədardır. Bu arada müharibənin başladığı 1578-ci ildə Şam bayatı oymağına mənsub bir türkmən özünün öləni və ya öldürüldüyü iddia edilən Qızılbaş Dövləti şahı II İsmayıl**

li kimi tanınan Koroğlunun 1584-cü ildə soyğunçuluq fealiyyətini davam etdirdiyi, əsgəri məmur və qazılardan isə qorxudan onun eməllərini gizlədikləri bildirilir. Koroğlunun tarixi şəxsiyyətinin təsbit edilməsi ilə dastanda rastlanan Bolu bəyinin məhəlli əsilzadə bir bəy, yaxud bir dərəbəy deyil, bir Osmanlı sancaq bəyi olduğu anlaşılar. Hökumət qüvvələrinin sıxışdırılması nəticəsində yurdundan çıxaraq Tokat-Sivas ana yolu üzərindəki Çamlıbel dağına getmiş və dostları ilə birlikdə burada karvan soymağa başlamışdır. Tokat-Sivas yolu o əsrdə ən işlək ticarət yollarının

oymağına mənsub bir şəxs 1595-ci ildə belə bir məqsədlə ortaya atılmışdı. O özünü səlcuq hökmdarı Əlaəddinin nəslindən olduğunu iddia edərək hökmdar olacağı təqdirdə xalqı ədalət və qanunla idarə edəcəyini söyləyir, zülm yoluna sapan Osmanlı hakimiyyətinə son qoymağa çağırırdı. Ancaq Karaman camaatı arasında nə onun, nə də başqalarının ətrafında mühüm sayda qüvvə toplanması mümkün olmurdu.

Qara Yazıçı əvvəlcə Urfa ətrafında hərəkətə keçdi (1599). Keçmiş Hələb bəylərbəyisi Hüseyn paşanın da ona qoşulduğu məlumdur. Avstriya ilə savaş davam etdiyi üçün cəlalili başbuğu bağışlanaraq əvvəlcə Amasya, sonra isə Çorum sancaq bəyliyinə təyin olundu. Ancaq Qara Yazıçı başına yığılmış ləvənd, səkbanları dağıtmır, onları bəsləmək üçün ətrafa "reydə" çıxırdı. Buna görə Sokulluzadə Həsən paşa onun üstünə göndərildi. Qara Yazıçı onu qələbəlik bir cəlalili qoşunu ilə qarşıladı. Təvil Əhməd, Qaraqaş Əhməd, Yularçırdı, Təkəli Mehmet, Dəli Zülfüqar, Dündar, Təpəsütüklü, Yıldızlı İbrahim, Kafir Murad, Gizir oğlu Mustafa bəy, Arabacı Süleyman kimi dövrün bütün məşhur cəlalili bölükbaşlarının çoxu Qara Yazıçı kimi atlı bölük alaylarından, yəni seçmə qapıqulu birliklərindən və ya bəylərbəyi, sancaq bəylərinin əsgər və məmurlarından idilər. Hacı İbrahim paşa komandanlığındakı Osmanlı qoşunu Qara Yazıçını Kayseri yaxınlığında məğlub eləməyə, Sokulluzadə Həsən paşa ilə Göksün yaylasında girişdiyi savaşda özünü məğlub oldu. Savaşdan sonra yanındakı cəlalilərlə Canik dağlarına (Samsunun şərq tərəfi) sığınan Qara Yazıçı orada öldü. Qardaşı Dəli Həsən onun xələfi oldu. O, Canik dağlarından enərək Tokatdakı Həsən paşanı mühasirəyə aldı. Həsən paşa qış olduğu üçün əsgəri tərxis eləmişdi. Cəlalilər onu tufənglə vurub öldürdülər.

Şahsevənlər

Şah Abbas zamanında Anadoluda cəlalili liderlərindən olan Yunus paşa üç min çadır ilə İrana (Qızılbaş Dövləti) mühacirət etmiş və şahın müsaidəsi ilə Azərbaycanda və ək-

Koroğlu, İspartalı Nəslə oğlu Mehmet

Çavuş, Gizir oğlu Mustafa bəy və digər cəlalilərin ortaya çıxaraq uzun illər soyğunçuluq etmələri də bu hərbin uzun sürməsi ilə əlaqədardır. Bu arada müharibənin başladığı 1578-ci ildə Şam bayatı oymağına mənsub bir türkmən özünün öləni və ya öldürüldüyü iddia edilən Qızılbaş Dövləti şahı II İsmayıl olduğunu söyləyərək başına qızılbaş türkmənlərdən çoxlu adam yığıb hərəkətə keçmiş, hətta Kırşehir bölgəsindəki Hacı Bektaş türbəsində böyük bir qələbəlik önündə mərasimlə çoxlu qurban kəsilmişdi...

qida qıtlığı çəkən Anadolu türk kəndlisinə mənsub gənclərin bir çoxu mədrəsələrə daxil olur, bir qismi də torpağını tərk edib yaşadığı yerdən gedirdi. Cütpozan adlanan bu gənclərin bir çoxu iş tapmaq üçün şəhərə gedir, bir çoxu da sancaq bəyi və bəylərbəylərin xidmətinə daxil və onların qapı camaatını təşkil edirdilər. Bu cütpozanların bir qismi isə iş tapa bilmədikləri üçün dəstələr təşkil edib soyğunçuluqla məşğul olurdu. Bunlara ləvənd (cəmi ləvəndat) adı verilir.

1519-cu ildə Qızılbaş Dövləti tərəfdan Bozoxlu Şeyx Cəlal Osmanlı imperatorluğuna qarşı üsyan qaldırdı. I Şah İsmayılın əmiri ilə Anadolu qızılbaşları Şeyx Cəlalə dəstək olmaq üçün hərəkətə keçdilər. Üsyan Tokat ətrafında Yozqatlı Şeyx Cəlalın öndərliyində başlamışdır. Rumeli bəylərbəyini məğlub edən üsyançılar qonşu əyalətlərə yayıldı və böyük şöhrət qazandılar. Üsyana köçəri aşirət, ələvi türkmənlər, dövlətin ağır vergisindən cana gəlmiş insanların qoşulmuşdular. Həmin il üsyançılara qarşı hücum keçən Osmanlı ordusu 20 minə yaxın üsyançını qətl etdilər. Sağ qalanlar Səfəvi dövlətinə pənah apardılar. Şeyx Cəlal paşaların qəlbinə qorxu salan bu adam sonrakı üsyanların da səbəbkən adlanacaq və ümumilikdə bu üsyanlar Cəlalili üsyanı adlanacaqdı.

1578-ci ildə başlayan Səfəvi-Osmanlı müharibəsi gözənilidiyinin əksinə 12 il davam edərək

Qızılbaş Dövləti ilə hərbi zamanı Anadolu kəndliləri kimi türkmənlər və yörükler də hökumət memurlarının təzyiqinə məruz qaldılar. Yalançı II Şah İsmayıl hərəkəti də şübhəsiz, vergi almaq işində yol verilən təzyi-qə reaksiya idi. Qızılbaş Dövləti ilə müharibədən sonra dövlət özünə gəlməmiş 1593-cü ildə başlayan Avstriya səfərinin uzanması böyük cəlalili üsyanlarını doğurdu. Adətən bu üsyanların başında kağıqlu ordusunun süvari hissəsində xidmət edən və ya bəylərbəyi və sancaq bəylərinin yanında bölükbaşlıq, çavuşluq, subaşılıq kimi vəzifə daşıyan kiçik rütbəli Anadolu türkləri dururdu.

Osmanlı tarix mənbələrinin verdiyi bilgilərdə məşhur Koroğlu Rövşəninin də bu dəstələrdən birinin başında duraraq 1581-ci il tarixində Gerədə ilə Bolu arasında soyğunçuluq etdiyi məlumdur. Bu tarixdə cəla-

anlamaq olmur. Onun Qara Yazıçı və Qələndər oğlu tərəfindən başlanan cəlalili üsyanları zamanı sağ olub-olmadığını və onlarda iştirak edib etmədiyini də bilinmir. Onun daha böyük cəlalililər durarkən unudulmayacaq şöhrət qazanmasında və nəhayət, dastan pəhrəmanı olmasında igid insanlara xas əsas keyfiyyətləri ilə birlikdə şairliyi də mühüm bir amil olmuşdur. Hər halda onun şairliyinə şübhə edilməmişdir.

İlk böyük cəlalili üsyanı Qara Yazıçı ləqəbli Əbdülhəlim tərəfindən başlandı. O, bəylərbəyinin və sancaq bəylərinin yanında xidmət etmiş bir bölükbaşı idi. Osmanlı səlnameçilərinin sözü ilə desək, Qara Yazıçı Osmanlının Anadoludakı hakimiyyətinə son qoymaq istəyirdi. Ancaq aparılan araşdırmalar Qara Yazıçının belə bir məqsəd güddüyünü təsdiq etmir. Karaman elindən atçəkənlərin Turqut qezasındakı davudlar

səniyyəti Ərdəbil ətrafında məskunlaşdılar. Yunus paşanın Saruxan bəy, Bidalı bəy, Xoca bəy adlı nəvələri ilə məiyyəti Qurd bəyin də Polad bəy, Dəmirçali və Quzat bəy adlı xidmətçiləri var idi. Bunların qəbilələri öz bəylərinin adları ilə yad olunur idi. Öz aralarında şahsevənlər 32 qəbiləyə ayrılır isə də, daha artıq olduğu həqiqətdir. Yunus paşanın nəvələrindən Şahsevən liderlərindən Bədrixan adlı birisi Nadir şah zamanında daha çox şöhrət qazanmış idi. Lakin vəfatından sonra Kiçik xan ilə Nəzərəli xan adlı xidmətçiləri arasında nifaq çıxdığından bütün şahsevən camaatı iki firqəyə ayrılıb, bir qismi Kiçik xanın başçılığı altında Məşkin, digər qismi də Nəzərəli xanın başçılığı altında Ərdəbil ətrafında məskunlaşmaqla iki elbəyi təşkil etdilər.

(ardı var)

